

DOI 10.31558/2519-2949.2025.1.7

УДК 32:01

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2933-3186>

Осін В. В., НТУ «Дніпровська політехніка»

## СПОЖИВАННЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

*Стаття присвячена описові (нових) патернів отримання ступенів кандидата та/або доктора політичних наук пошукувачами з-за меж системи вищої освіти в період 1999-2022 років. Робота виконана в теоретичних рамках політики політичної науки, спрямованої на з'ясування впливу політичних умов на інституціоналізацію дисципліни та особливості її знання. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що неопатримоніальна наука, режим і креденціалізм (загальна тенденція сучасних суспільств забезпечувати формальні докази компетенції) спричинили споживання наукових ступенів в Україні. Емпірична основа роботи – 1735 кандидатські дисертації з політології, з яких 428 (24,66 відсотки) були захищені здобувачами поза Академією. Головним досягненням статті є верифікація тези про те, що споживання наукових ступенів є соціально та політично селективним процесом, де початковий патерн встановлюється референтними групами вищих чиновників. У рамках неопатримоніальної науки отримання наукового ступеня вважається проявом успіху між- та внутрішньоелітної конкуренції на регіональному та/або центральному рівнях. Відповідно, процеси статусної диференціації обмежуються наблизеними до влади групами, які вирізняються своєю здатністю контролювати адміністративні засоби накопичення академічного капіталу і, таким чином, отримання пребендального доходу. Цей патерн згодом копіюється і відтворюється нижчими рангами. Незважаючи на значну символічну складову наукового ступеня, відтворення патерну пов'язане з (економічно) сприятливими умовами, що обумовлюють переведення академічних регалій із розряду предметів розкоші в предмети споживання. Сам процес має свої особливості для різних груп здобувачів поза межами Академії, де значимими обставинами є посада та ранг здобувача, регіональна структура політичного режиму та стать здобувача.*

**Ключові слова:** неопатримоніальна наука, науковий ступінь, політологія, споживання, креденціалізм.

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** В одній із статей, присвячених освітньому бекграунду парламентаріїв різних країн світу, Економіст повідомив своїм англomовним читачам, що саме в Україні спостерігається найвищий відсоток народних обранців з науковим ступенем (майже чверть від складу Верховної Ради) та що в принципі «академічні звання (academic titles) давно допомагають українській політиці» [1]. Несподівана для західної аудиторії обставина є, тим не менш, лише частиною усталеного українського патерну влади/знання, коли наукові ступені масово отримують представники виконавчої, законодавчої та судової влади, так само як «силовики» або бізнесмени. Це явище було названо «неопатримоніальною наукою», тобто системою значимих та здебільшого перформативних взаємодій вчених з невченими, детерміновану неопатримоніальним політичним режимом [2]. Ця стаття спрямована на опис практик отримання наукових ступенів в конкретній науковій галузі, а її **актуальність** обумовлена можливістю систематичного вивчення специфічного досвіду взаємодії влади та знання в пострадянській Академії, відмінного від того, що переживають та досліджують західні вчені.

**Мега** даної роботи полягає в описі (нових) патернів отримання ступенів кандидата та/або доктора політичних наук пошукувачами з-за меж системи вищої освіти в період 1999-2022 рр. Робота виконана в теоретичних рамках політики політичної науки (див., зокрема, [3; 4; 5]), спрямованої на з'ясування впливу політичних умов на інституціоналізацію дисципліни та особливості її знання.

Головна **гіпотеза** полягає в тому, що неопатримоніальна наука, режим і креденціалізм (загальна тенденція сучасних суспільств забезпечувати формальні докази компетенції) спричинили споживання наукових ступенів в Україні. В її основі лежить спостереження Арарата Осіп'яна, який, проаналізувавши гіпотетичну продуктивність 46 фірм, що пропонували написати дисертацію за гроші

в 2016 році, визначив приблизну кількість «нелегітимних» дисертацій в Україні від однієї чверті до однієї третини всіх захищених [6]. Навіть такі скромні підрахунки дають шокуючі цифри: за даними Держкомстату України протягом 2013–2015 рр. було захищено понад 22 тис. кандидатських дисертацій, тобто щонайменше 5,5 тис. кандидатських ступенів отримали переважно здобувачі з-за меж Академії та в обхід існуючих правил. Неважко зрозуміти, що в Україні просто немає такої кількості вищих посадовців, акторів неопатримоніальної науки, а тому можна припустити, що врешті-решт мовиться не про «вузьконішеву» практику, а про ширшу зацікавленість соціальних груп в купівлі наукових ступенів.

**Виклад основного матеріалу.** Оскільки вплив політичного режиму на процеси української академічної сертифікації простежено в [7], слід зупинитись на тезі, що креденціалізм підвищує ймовірність отримання наукового ступеня здобувачами з-за меж академічної сфери. Це можливо, насамперед, через високий рівень престижу науки та вчених в Україні протягом останніх двох десятиліть. Так, у середині 2000-х «понад 70% українців були готові схвалити вибір своїх близьких, якщо вони вирішать стати науковцем» [8, с. 140], і цей тренд тривав до 2014 року, коли «частка тих, хто підтримав би рішення своїх родичів стати вченим, впала з 71% у 2014 році до 55% у 2017 році» [9, р. 396]. Тетяна Петрушина також зазначає, що «показник довіри до вітчизняних учених», «незважаючи на хронічну тотальну недовіру до головних офіційних інститутів функціонування суспільства, залишається дуже високим упродовж усіх років спостережень». Зокрема, «за даними моніторингу 2014 р. ученим НАН України довіряли 35% населення, що було набагато вище рівня довіри громадян до Уряду, Верховної Ради, ЗМІ тощо» [10, с. 426–427]. Також високою є престижність професії вченого в Україні: «у переліку з 31 різної професій “науковець”... займає п’яте місце (разом з юристом)» [9, р. 384–385]. Схожі дані були отримані Світланою Оксамитною та Сергієм Стукало [11, с. 431], які до того ж виявили позитивну динаміку індексу престижності професії викладача та вченого в Україні в 1994–2012 рр. [12, с. 396–397].

Я припускаю, що вказана вище привабливість науки в Україні передбачає інтерес до наукових ступенів з боку багатьох соціальних груп, а не лише чиновників та бізнесменів. В підсумку це може призвести до ситуації, коли кількість наукових ступенів перестане корелювати з внутрішньоакадемічними процесами, зокрема, кількістю студентів і викладачів [13]. На Рис. 1 представлено співвідношення наукового ступеня (кандидатського та докторського) на 1000 студентів, аспірантів і докторантів (1993–2015 рр.). Кількість студентів, аспірантів і докторантів були обчислені автором статті на підставі даних сайту Державної служби статистики України, в той час як відомості про кількість наукових ступенів на особистий запит були надані Міністерством освіти і науки України.

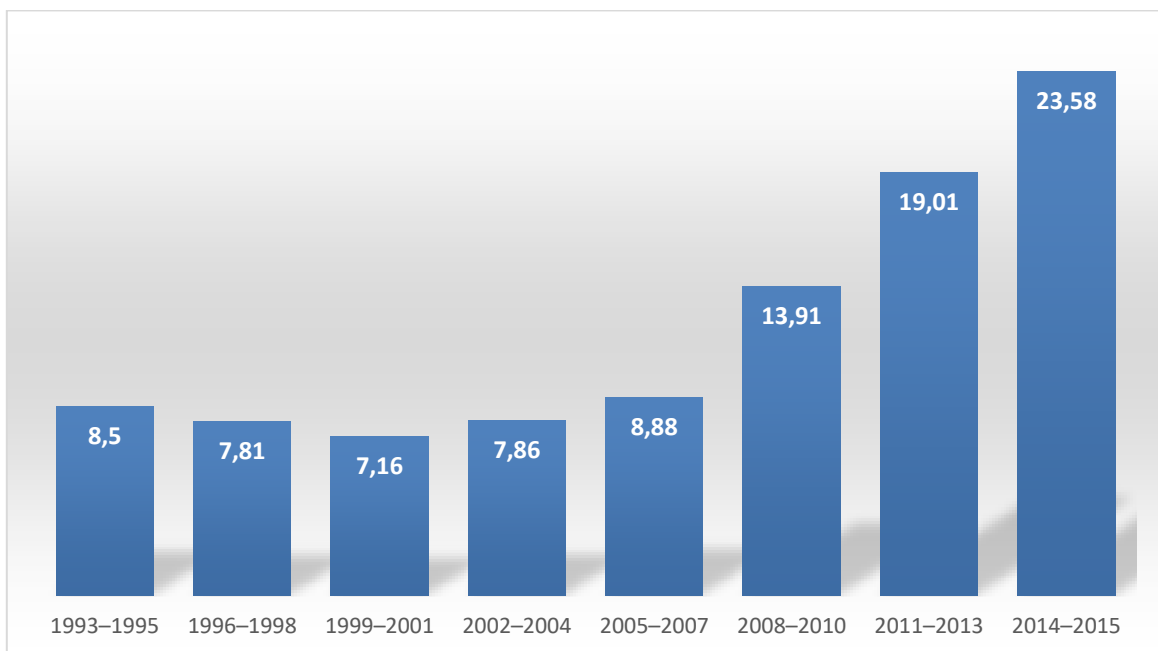


Рисунок 1. Науковий ступінь на 1000 студентів, аспірантів і докторантів, 1993–2015

Очевидна тенденція полягає в тому, що починаючи з 2005 року кількість наукових ступенів зростає швидше, ніж кількість «громадян» української Академії. Ба більше, українська дисертаційна машина фактично не створює робочих місць поза Академією. Так, в 2016 р. серед працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, було 7,091 докторів і 20,208 кандидатів наук [14, с. 37], з яких лише 226 доктора і 1,086 кандидати наук (3,2 % та 5,4 % від загальної кількості відповідно) були задіяні в підприємницькій діяльності, тим самим засвідчуючи справжній попит на наукові кадри в економіці [14, с. 39]. При цьому, основна кількість кандидатів та докторів наук, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок в державному секторі економіки, припадає на установи НАН України: 3,862 доктора з 4,159 (92,85 %) та 10,304 кандидата наук з 11,156 (92,36 %) [14, с. 55]. Загалом ці дані добре вписуються в теорію кренціалістського суспільства з її наголосом на інфляції освітніх атестатів, спричиненою тим самим фактом, що «технологічні зміни не є рушійною силою зростання вимог до атестатів» [15, р.Х].

Я вважаю, що опосередкована режимом взаємодія неопатримоніальної науки та кренціалізму обумовлює перехід до споживання, тобто ієрархічно організованого масового отримання наукових ступенів здобувачами поза Академією, які безпосередньо не задіяні в задоволенні її основних соціальних потреб. Я дотримуюся тлумачення споживання Жана Бодріяра, яке виходить з наступного: «Ви ніколи не споживаєте об'єкт сам по собі (у його споживчій вартості); ви завжди маніпулюєте об'єктами... як знаками, які вирізняють вас або через приналежність до вашої власної групи, прийняту за ідеальний орієнтир, або через відокремлення від вашої групи через посилення на групу з вищим статусом» [16, р. 61]. Відповідно, споживання – це «процес означення та комунікації, заснований на коді, до якого вписуються практики споживання і з якого вони отримують своє значення», та водночас – це «процес класифікації та соціальної диференціації...» [16, р. 60–61].

Однією з переваг концепції споживання є те, що вона дає змогу усвідомити, що раптове бажання великої кількості різних людей стати дипломованими вченими не є випадковим, а пов'язане із внутрішньо- та /або міжгруповими процесами самих здобувачів. Інтерпретація споживання передбачає ієрархічний спосіб розрізнення соціальних груп [16, р. 62–63], де є відповідальні за встановлення патерну споживання, і ті, хто його відтворює. На споживання впливають чинники, аналогічні отриманню наукових ступенів у неопатримоніальній науці: посада (ранг) і регіон. Отже, перевірити гіпотезу про (селективність) споживання означає звернути увагу на три елементи: посаду (або місце роботи), її ранг і регіон.

У цій статті я планую на прикладі дисертацій з політології, захищених протягом 1999–2022 рр., виявити закономірності отримання наукових ступенів здобувачами поза Академією. Нижня часова межа обумовлена тим, що 1999 став першим роком, коли в повідомленнях про майбутні захисти почали вказувати місце роботи здобувача. Вибір верхньої часової межі спричинений тим, що після російського вторгнення в Україну захист дисертацій з політології практично припинився. У результаті було розглянуто 1,735 кандидатські дисертації, з яких 428 (24,66%) були захищені здобувачами поза Академією.

Перш за все слід з'ясувати: отримання наукових ступенів є однаковим для здобувачів з Академії та поза нею або інтенсивність процесу коливається від групи до групи? У першому випадку йтиметься про те, що отримання наукових ступенів визначається спільним фактором, а в другому про різні процеси, притаманні Академії та контексту її функціонування. Я розрахував темпи приросту для двох обраних груп здобувачів. Застосовувався ланцюговий метод, коли кожен період порівнюється з попереднім. Загалом приріст здобувачів з-за меж Академії в 6–7 разів перевищує темп приросту здобувачів з Академії (аспіранти, наукові співробітники, професорсько-викладацький склад тощо), хоча для останніх він є від'ємним протягом зазначеного періоду. Іншими словами, темпи приросту представників системи вищої освіти демонструють негативну динаміку, що дозволяє говорити про «нормальну» та прогнозовану залежність процесів професійного відтворення від зовнішніх факторів, починаючи з демографічних (зменшення кількості випускників шкіл) або політичних (різний попит на політологів залежно від режимних циклів) і закінчуючи мінливими рівнями престижу професії та оплати праці. В той же час здобувачі, які не входять до Академії, виявляють більшу незалежність від вказаних обставин, що визначають масштаби виробництва дисертаційної машини. Ба більше, темпи приросту здобувачок поза Академією майже в 12 разів перевищують темпи приросту здобувачів у цій групі, що можна розглядати як прямий виклик неопатримоніалізму з його акцентом на маскулітності, владі та багатстві. Ці висновки загалом вимагають нової теоретичної основи. У Таб. 1 наведено дані про кандидатські дисертації з політичних наук, захищені в Україні протягом 1999–2022 рр.

чоловіками і жінками (слід зазначити, що навіть якщо гендерна ідентичність може бути небінарною, офіційні дані дозволяють лише цю спрощену версію).

Таблиця 1

Темпи приросту кандидатських дисертацій з політичних наук в Україні (1999–2022), %

Часові періоди	Стать	Ступінь кандидата наук		
		з Академії	з-за меж Академії	Всього
1999–2001	Чоловіча			
	Жіноча			
2002–2004	Чоловіча	17,50	64,29	29,63
	Жіноча	77,14	800,00	97,22
2005–2007	Чоловіча	110,64	86,96	102,86
	Жіноча	50,00	88,89	54,93
2008–2010	Чоловіча	-7,07	34,88	5,63
	Жіноча	63,44	158,82	78,18
2011–2013	Чоловіча	-9,78	24,14	3,33
	Жіноча	-3,95	20,45	1,53
2014–2016	Чоловіча	-19,28	-9,72	-14,84
	Жіноча	-15,07	-15,09	-15,08
2017–2019	Чоловіча	-29,85	-47,69	-38,64
	Жіноча	-51,61	11,11	-34,91
2020–2022	Чоловіча	-76,60	-67,65	-72,84
	Жіноча	-76,67	-58,00	-68,18
1999–2022	Чоловіча	-2,06	12,17	2,16
	Жіноча	6,18	143,74	16,24

Відштовхуючись від ідей Жана Бодрійяра, я виділяю, радше аналітично, ніж емпірично, три стадії споживання наукового ступеня.

1. *Встановлення патерну*, що починається з перетину символічних кордонів, які раніше були відносно закритими для влади та товарно-грошових відносин. Цей етап пов'язаний з діяльністю акторів неопатримоніальної науки (прем'єр-міністрів, міністрів, депутатів тощо) до початку 2000-х років. Їх статус во владній ієрархії дозволяє їм (остаточно) зруйнувати кордони між наукою та владою, внаслідок чого вони закладають основи патерну споживання, демонструючи саму можливість споживання наукового ступеня та перетворення його на один із символів свого статусу.

2. *Комодифікація* – це перетворення наукового ступеня на товар, коли усі етапи його здобуття отримують грошову оцінку. Значення комодифікації виходить за рамки простого факту оплати наукового ступеня; це скоріше питання про те, щоб гроші здобувачів з-за меж Академії були помітні на кожному етапі, таким чином підтримуючи роботу дисертаційної машини на прийнятному (для відтворення) рівні. Грошей сотень акторів неопатримоніальної науки виявилось недостатньо, проте поява (десятків) тисяч нових здобувачів остаточно перетворила науковий ступінь із символічної нагороди у дуже вузькій сфері на товар, доступний усім членам/споживачам суспільства.

3. *Відтворення патерну* – це залучення до процесу споживання нових соціальних груп, а також менш рангових членів тих соціальних груп, еліта яких вже отримала (або почала отримувати) наукові ступені.

Таблиця 2 складена на основі 428 випадків отримання ступеня кандидата політичних наук і показує залежність споживання від регіону, рангу, статі та посади здобувачів. Я усвідомлюю, що політологія, швидше за все, буде більш популярною серед представників виконавчої влади та громадянського суспільства, тоді як інші групи можуть більше схилитися до наукових ступенів з економіки чи права. Я припускаю, що в цьому випадку визначення очікуваних патернів споживання можна вважати вагомим аргументом на користь повсюдного характеру споживання наукових ступенів.

Таблиця 2

Регіон, ранг та посада здобувачів/здобувачок ступеня кандидата політичних наук з-за меж Академії (1999–2022), %

	Президентство	Леонід Кучма- II		Віктор Ющенко		Віктор Янукович		Петро Порошенко		Володимир Зеленський		Всього
	Стать	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	
СУДОВА ВЛАДА	Центр – високий ранг											
	Центр – середній ранг			0,47	0,23							0,7
	Центр – низький ранг											
	Периферія – високий ранг											
	Периферія – середній ранг											
	Периферія – низький ранг				0,23				0,23			
<b>Всього</b>				<b>0,7</b>	<b>0,23</b>			<b>0,23</b>				<b>1,17</b>
ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА	Центр – високий ранг					0,23						0,23
	Центр – середній ранг	0,23	0,23	0,23		0,7		0,23				1,65
	Центр – низький ранг	0,7		0,47	0,47	0,47	0,23	0,94	0,47			3,75
	Периферія – високий ранг											
	Периферія – середній ранг											
	Периферія – низький ранг											
<b>Всього</b>		<b>0,94</b>	<b>0,23</b>	<b>0,7</b>	<b>0,47</b>	<b>1,4</b>	<b>0,23</b>	<b>1,17</b>	<b>0,47</b>			<b>5,62</b>
ВИКОНАВЧА ВЛАДА	Центр – високий ранг	0,23		0,23				0,23				0,7
	Центр – середній ранг	0,47		1,17	0,23	0,7	0,7	0,47	0,47		0,47	4,68
	Центр – низький ранг	2,34	0,94	1,64	2,1	2,34	1,4	0,7	1,17		0,7	13,33
	Периферія – високий ранг											
	Периферія – середній ранг	0,47	0,23	0,94		0,7	0,47	0,7			0,23	3,75
	Периферія – низький ранг			0,23		0,23	0,23	0,23	0,23			1,17
<b>Всього</b>		<b>3,51</b>	<b>1,17</b>	<b>4,21</b>	<b>1,17</b>	<b>3,97</b>	<b>2,8</b>	<b>2,34</b>	<b>1,87</b>	<b>1,4</b>		<b>23,61</b>
“ СИЛОВИКИ”	Центр – високий ранг					0,23						0,23
	Центр – середній ранг	0,47		0,23		0,47		1,17	0,47	0,23		3,04
	Центр – низький ранг	0,47		1,17		1,17		0,47	0,23		0,23	3,75
	Периферія – високий ранг											
	Периферія – середній ранг					0,7		0,23		0,23		1,17
	Периферія – низький ранг			0,94		1,17	0,23	1,64	0,7	0,7	0,47	5,85
<b>Всього</b>		<b>0,94</b>		<b>2,34</b>		<b>3,74</b>	<b>0,23</b>	<b>3,51</b>	<b>1,4</b>	<b>1,17</b>	<b>0,7</b>	<b>14,04</b>
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	Центр – високий ранг	0,47		0,94		0,7		0,7				2,82
	Центр – середній ранг	0,47		0,7	0,47	0,47	0,23	0,47	0,7			3,51
	Центр – низький ранг	0,7		0,47	0,7	0,47	0,94	0,94	1,17	0,23	0,47	6,1
	Периферія – високий ранг				0,23	0,47		0,23			0,23	1,17
	Периферія – середній ранг				0,23	0,94		0,47	0,23			1,88
	Периферія – низький ранг			0,23	0,7	0,23	0,7	0,47	1,17	0,47		3,98
<b>Всього</b>		<b>1,64</b>		<b>2,34</b>	<b>2,34</b>	<b>3,28</b>	<b>1,87</b>	<b>3,28</b>	<b>3,28</b>	<b>0,7</b>	<b>0,7</b>	<b>19,43</b>
МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ	Центр – високий ранг			0,23				0,23				0,47
	Центр – середній ранг					0,23						0,23
	Центр – низький ранг			0,23		0,23						0,47
	Периферія – високий ранг											
	Периферія – середній ранг			1,17		0,7	0,23	0,23		0,23	0,23	2,82
	Периферія – низький ранг				0,47	0,23	0,94				0,23	1,88
<b>Всього</b>			<b>1,64</b>	<b>0,47</b>	<b>0,47</b>	<b>1,4</b>	<b>1,17</b>	<b>0,47</b>	<b>0,23</b>	<b>0,47</b>	<b>0,47</b>	<b>5,85</b>
СУБЪЕКТИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	Центр – високий ранг	0,47		0,47	0,47	0,47	0,23	0,23	0,23	0,23		2,82
	Центр – середній ранг	0,23		0,94	0,94	1,4	0,94	0,47	0,94		0,23	6,1
	Центр – низький ранг			0,47	0,7	0,7	1,4	0,47	0,47		0,47	4,68
	Периферія – високий ранг	0,23		1,17		1,64	0,23	0,7	0,23		0,23	4,45
	Периферія – середній ранг	0,23		0,47		1,17	0,23	0,94	0,7	0,23	0,23	4,2
	Периферія – низький ранг		0,23		0,7	1,17	1,17	1,64	2,1	0,47	0,94	8,43
<b>Всього</b>		<b>1,17</b>	<b>0,23</b>	<b>3,52</b>	<b>2,82</b>	<b>6,55</b>	<b>4,2</b>	<b>4,45</b>	<b>4,67</b>	<b>0,93</b>	<b>2,1</b>	<b>30,64</b>

Відповідно до гіпотези про селективний характер споживання наукових ступенів, перші два етапи передбачають велику кількість здобувачів із «політичної» сфери, особливо вищого рангу (у центрі та/або на периферії). Третій етап ідентифікується, коли домінуючими тенденціями є: (а) повномасштабні захисти здобувачів поза «політичною сферою»; (б) гендерно марковане отримання наукових ступенів здобувачами середнього та особливо нижчого рангу; (в) переважання отримання ступенів на периферії, ніж у центрі. Таблиця 2 показує справедливість цих очікувань.

Таким чином, за встановлення патерну, мабуть, відповідає відносно невелика кількість акторів неопатримоніальної науки, пов'язаних із політичною сферою («ядро» споживання), тоді як відтворення забезпечується ширшим колом соціальних груп. Відповідно, відтворення має відображати особливості політичного режиму та менш специфічні соціальні імпульси. Серед останніх – гендер, важливість якого очевидна через патріархальність українського суспільства, внаслідок чого споживання супроводжуватиметься концентрацією здобувачок на нижчих ланках, а здобувачів – на вищих і середніх. Що стосується впливу політичного режиму, то він проявлятиметься насамперед в структуруванні споживання: «ядро» сигналізує про триваючу приватизацію вищої освіти та можливість отримання ступеня без занурення до «нормальної» науки. Вважаю, що найбільш сприйнятливими до цих сигналів є найменш рангові представники первинної групи, яка ініціювала отримання наукових ступенів. Члени інших соціальних груп засвоюють сигнал(и) з певним запізненням і значною мірою тому, що «ядро» виступає для них референтною групою. Тому я припускаю, по-перше, що чим більше соціальна група віддалена від влади, тим пізніше буде спостерігатися споживання в її рамках. По-друге, асиміляція сигналу і, як наслідок, комодифікація з відтворенням патерну відбувається зверху вниз, тому нижчі ранги будуть споживати наукові ступені пізніше, ніж вищі (та/або середні).

Верифікація гіпотези передбачає вимірювання посади (або місця роботи) здобувачів, їхнього рангу і регіону. Я виділив 7 груп посад (місць роботи), що відображають різний ступінь залученості в політичну, економічну та інші суспільні сфери. Це «виконавча» (прем'єр-міністр, міністри, губернатори...), «законодавча» (народні депутати, голови Верховної Ради, її комітетів і комісій), «судова» (судді) гілки влади, «місцеве самоврядування» (голови та/або депутати районних, міських та обласних рад...), «силовики» (СБУ, Головне управління розвідки, Збройні Сили України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, МВС...), «громадянське суспільство» (громадські організації, профспілки, ЗМІ...) та «суб'єкти підприємницької діяльності» (представники малого, середнього та великого бізнесу). Що стосується рангу у (владній) ієрархії, я виділив три ранги (вищий, середній і нижчий). Класифікацію цю легше здійснити з державними та/або владними структурами з їх усталеною системою рангів і важче реалізувати в усіх інших випадках. Тому був прийнятий такий принцип: керівник будь-якої установи чи підприємства і його заступники вважаються вищим рангом, керівники різних відділів та їх заступники належать до середнього рангу, а звичайні працівники – до нижчого рангу. Щодо регіонального виміру, то я обмежився протиставленням центру (Києва) периферії (всім іншим регіонам). Встановлення патерну та його відтворення простежується через дисбаланс в отриманні наукових ступенів здобувачами та здобувачками різних посад, рангів та регіонів.

У 1999–2022 рр. переважали нижчі ранги (32,08% з центру та 21,79% з периферії), за ними йшли середні (19,92% з центру та 13,82% з периферії), а потім вищі (7,28% з центру та 5,62% з периферії). Ці цифри узгоджуються з гіпотезою ієрархічного споживання, згідно з якою відтворення патерну передбачає насамперед залучення до процесу низькорангових здобувачів. Те саме можна стверджувати щодо статі: передбачалося, що в міру того, як все більше і більше людей залучаються до споживання, частка здобувачок нижчого рангу зростатиме. Протягом 1999–2022 рр. жінки становлять трохи менше третини від загальної кількості здобувачок поза Академією (32,77%), але їх кількість поступово зростає від вищого до середнього, а потім і до нижчого рангу як у центрі (0,94%, 6,8% та 12,39% відповідно), так і на периферії (0,7%, 2,34% та 9,6%, відповідно).

Внутрішньогрупові патерни також свідчать на користь ієрархічного споживання. Так, за другої каденції Кучми та президентства Ющенка більшість здобувачів з-за меж Академії були вихідцями з виконавчої влади (4,68% та 6,54% відповідно). Домінуюча позиція Києва, а також переважання нижчих рангів зберігалися не лише в згадані періоди, а й протягом 1999–2022 рр. Це відповідає очікуванням, оскільки патерн споживання було створено протягом 1990-х рр., в першу чергу, представниками виконавчої влади. Поступове зростання кількості здобувачок (за абсолютними та відносними показниками) аж до абсолютного домінування за президентства Зеленського також

підтверджує відрядну гіпотезу.

Схожі патерни споживання демонструють «силовики», зокрема, йдеться про домінацію нижчих рангів протягом 1999–2022 рр. При цьому центр домінує під час другого терміну Кучми та президентства Ющенка, але після цього попереду вже була периферія. Подібну динаміку можна спостерігати і щодо гендерного виміру, за винятком того, що фемінізація в цій групі почалася пізніше – за президентства Януковича, – що не завадило домінуванню (як у випадку з виконавчою владою) здобувачок під час каденції Зеленського.

Очікувалося також, що споживання ступенів, ініційоване акторами неопатримоніальної науки, призведе до відтворення патернів не лише всередині державних інституцій, а й поза ними, залучаючи до цього процесу інші соціальні групи. Дійсно, за часів президентства Ющенка зросла кількість здобувачів від «суб'єктів підприємницької діяльності» та «громадянського суспільства», а з часів Януковича вони починають домінувати. Вказані дві групи демонструють патерни отримання наукових ступенів, які суттєво відрізняються від патернів виконавчої влади та «силовиків». Зокрема, у «суб'єктів підприємницької діяльності» за президентства Ющенка домінував центр, а в інші періоди (за винятком другої каденції Кучми, коли між центром і периферією був повний паритет) – вже периферія. Щодо ієрархії, то вищі ранги «суб'єкти підприємницької діяльності» досягли свого найкращого становища за другої каденції Кучми; за часів Ющенка стали переважати середні ранги, яких, починаючи з президентства Януковича, випередили нижчі ранги. Зрештою, у групі «громадянського суспільства» здобувачі з центру переважали весь час аж до каденції Зеленського, коли встановився паритет із периферією. Явною відмінністю є відрядне домінування нижчих рангів паралельно з ослабленням високих рангів і посиленням середніх.

У заключній частині варто зупинитися на економічній основі споживання. Очевидно, що (справжні) актори неопатримоніальної науки діють в умовах менших структурних обмежень, ніж інші групи. Одним із найважливіших обмежень є купівельна спроможність, яку можна визначити за кількома непрямими показниками. Можна демонструвати приклад споживання будь-якого товару, але якщо у значній кількості людей немає грошей на його покупку, то цей товар залишиться предметом розкоші та ознакою певного стилю життя, але ні в якому разі не товаром споживання. Відповідно, я припускаю, що споживання наукових ступенів здобувачами вищого рангу (як у центрі, так і на периферії) менше пов'язане з економічно сприятливими умовами, але більше пов'язане з ними, коли йдеться про здобувачів із середнім і нижчим рангом. Для перевірки цієї гіпотези було розраховано коефіцієнт кореляції Пірсона для двох змінних: кількістю отриманих наукових ступенів в Києві та регіонах, з одного боку, та рядом економічних показників, таких як номінальна середня заробітна плата, інфляція та номінальний ВВП (Табл. 3) – з іншого. Використовувався статистичний пакет IBM SPSS Statistics (версія 28.01.1.1.1).

Таблиця 3

*Коефіцієнт кореляції Пірсона (кількість отриманих наукових ступенів, ранг, регіони, стать, економічні показники)*

Регіон – ранг	Стать	Інфляція	Номінальна середня заробітна плата	Номінальний ВВП
Центр – високий ранг	Ч	-0,03	0,72	0,72
	Ж	0,31	0,94	0,94
Центр – середній ранг	Ч	0,44	0,97	0,97
	Ж	0,50	0,99	0,99
Центр – низький ранг	Ч	0,48	0,99	0,99
	Ж	0,46	0,99	0,99
Периферія – високий ранг	Ч	0,00	0,77	0,77
	Ж	0,03	0,77	0,77
Периферія – середній ранг	Ч	0,39	0,98	0,98
	Ж	0,38	0,98	0,98
Периферія – низький ранг	Ч	0,06	0,82	0,81
	Ж	0,42	0,98	0,98

Загалом гіпотеза про зв'язок між споживанням, економічною ситуацією в країні та рангом здобувачів підтвердилася. Три обрані змінні мають найменший вплив на кількість отриманих наукових ступенів здобувачами вищого рангу і найбільший вплив на поведінку середніх та нижчих рангів. Інфляція не так сильно пов'язана з процесами отримання наукового ступеня, як номінальна середня заробітна плата або ВВП. Крім того, відмінності між рангами в центрі та периферії всередині змінних мінімальні. Нарешті, захист здобувачок, як правило, більше визначається економічними факторами, ніж здобувачів особливо у випадку вищих рангів у центрі.

**Висновки.** У цій роботі досліджено трансформацію практик отримання наукових ступенів з політичних наук в Україні здобувачами та здобувачками з-за меж Академії. Моя гіпотеза полягала в тому, що неопатримоніальна наука, політичний режим і кренціалізм породили споживання наукових ступенів в Україні. Неопатримоніальна наука та споживання мають спільні риси через вплив політичного режиму та поведінку акторів у просторі символічної економіки. По-перше, вони ієрархічні та передбачають впровадження патерну вищими соціальними групами; по-друге, вони не є егалітарними, оскільки отримання наукових ступенів є знаками влади, статусу чи авторитету. Відмінності між ними полягають насамперед у кількості та характері задіяних соціальних груп. Споживання орієнтоване на масове відтворення патерну максимально можливою кількістю професійних груп, що робить все суспільство ареною обміну, комунікації та диференціації.

Споживання наукових ступенів є соціально та політично селективним процесом, де початковий патерн встановлюється референтними групами вищих чиновників. У рамках неопатримоніальної науки отримання наукового ступеня вважається проявом успіху між- та внутрішньоелітної конкуренції на регіональному та/або центральному рівнях. Відповідно, процеси статусної диференціації обмежуються наблизеними до влади групами, які вирізняються своєю здатністю контролювати адміністративні засоби накопичення академічного капіталу і, таким чином, отримання пребендального доходу. Цей патерн згодом копіюється і відтворюється нижчими рангами. Незважаючи на значну символічну складову наукового ступеня, відтворення патерну пов'язане з (економічно) сприятливими умовами, що обумовлюють переведення академічних регалій із розряду предметів розкоші в предмети споживання. Сам процес має свої особливості для різних груп здобувачів з-за меж Академії, де значимими обставинами є посада та ранг здобувача, регіональна структура політичного режиму та стать.

Відзначу момент, важливий для подальшого розуміння досліджуваних проблем. Всупереч думці багатьох науковців, я не схильний розглядати стосунки між здобувачами з-за меж та всередині Академії за дихотомічною нормативною шкалою, де одним відводиться виключно позитивна роль постачальників справжніх наукових знань, тоді як інші виконують роль втілення всього девіантного в науці. Насправді межі між цими двома явищами є проникними та рухливими, і справжня природа їхнього взаємозв'язку потребує спеціального вивчення. Очевидним напрямком майбутніх досліджень є розвиток ідеї про те, що егоїзм і особистий інтерес зазвичай призводять до формування суспільно корисної системи. Іншими словами, необхідно простежити вплив неопатримоніальної науки та споживання наукових ступенів на фінансову стабільність (соціальних) наук в Україні, їх престиж і легітимність.

#### **Бібліографічний список:**

1. Which countries have the most-educated politicians? *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/interactive/graphic-detail/2024/11/14/which-countries-have-the-most-educated-politicians> (date of access: 02.01.2025).
2. Осин В. Академия и политический режим: неопатримонияльная наука в Украине (и Молдове). *Ab Imperio*, 2014. №3. С. 295–360. <https://doi.org/10.1353/imp.2014.0091>
3. The development of political science: a comparative survey / Easton D., Gunnel J., Graziano L. (editors). London: Routledge, 1991. 306 p.
4. Regime and discipline: democracy and the development of political science / Easton D., Gunnel J., Stein M. (editors). Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995. 293 p. <https://doi.org/10.3998/mpub.13123>
5. Ravecca P. Politics of political science: re-writing Latin American experiences. New York: Routledge, 2019. 292 p. <https://doi.org/10.4324/9781351110556>
6. Осипян А. Українські політики й фальшиві дисертації. *Дзеркало Тижня*, 16 червня 2017. URL: [https://zn.ua/ukr/science/ukrayinski-politiki-y-falshivi-disertaciyi-245793\\_.html](https://zn.ua/ukr/science/ukrayinski-politiki-y-falshivi-disertaciyi-245793_.html) (дата звернення: 15.12.2024).
7. Осин В., Зеленски А., Шуляк С. Власть и знание на постсоветском пространстве: политический режим, научная степень, идеология и карьера в Украине и Молдове. Вильнюс: ЕГУ, 2014. 376 с.
8. Мартынюк И., Соболева Н. Академическая наука в общественном мнении и в оценках экспертов.



*Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2006. №1. С. 134–152.

9. Petrushyna T. Public views on science in Ukraine. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2017. №4 (18). С. 384–399.

10. Петрушина Т. Стан і роль науки в українському суспільстві за оцінками громадян. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2015. №2(16). С. 418–428.

11. Оксамитна С., Стукало С. Престиж професій та занять у соціальному просторі міста. *Українське суспільство 1999–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2012. С. 429–435.

12. Стукало С., Оксамитна С. Динаміка престижності професій і занять в українському суспільстві. *Соціальні виміри суспільства*, 2013. №5(16). С.392–406.

13. Kohler R. The Ph.D. machine: building on the collegiate base. *Isis*, 1990. Issue 81. Pp. 639–662.

14. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. *Статистичний збірник*. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 140 с.

15. Collins R. *The credential society: a historical sociology of education and stratification*. New York: Columbia University Press. 2019. 328 p.

16. Baudrillard J. *The consumer society: myths and structures*. London: Sage Publications, 1998. 208 p. <https://doi.org/10.4135/9781526401502>

### References:

1. Which countries have the most-educated politicians? *The Economist*. URL:

<https://www.economist.com/interactive/graphic-detail/2024/11/14/which-countries-have-the-most-educated-politicians> (date of access: 02.01.2025).

2. Osin V. (2014). Akademija i politicheskij rezhim: neopatrimonial'naja nauka v Ukraine (i Moldove). *Ab Imperio*. №3. S. 295–360. <https://doi.org/10.1353/imp.2014.0091>

3. The development of political science: a comparative survey (1991) / Easton D., Gunnel J., Graziano L. (editors). London: Routledge. 306 p.

4. Regime and discipline: democracy and the development of political science (1995) / Easton D., Gunnel J., Stein M. (editors). Ann Arbor: University of Michigan Press. 293 p. <https://doi.org/10.3998/mpub.13123>

5. Ravecca P. (2019). Politics of political science: re-writing Latin American experiences. New York: Routledge. 292 p. <https://doi.org/10.4324/9781351110556>

6. Osy`pyan A. Ukrayins`ki polity`ky` j fal`shy`vi dy`sertaciyi. *Dzerkalo Ty`zhnya*, 16 chervnya 2017. URL: [https://zn.ua/ukr/science/ukrayinski-politiki-y-falshivi-disertaciyi-245793\\_.html](https://zn.ua/ukr/science/ukrayinski-politiki-y-falshivi-disertaciyi-245793_.html) (data zvernennya: 15.12.2024).

7. Osin V., Zelenski A., Shuljak S. (2014). Vlast' i znanie na postsovet'skom prostranstve: politicheskij rezhim, nauchnaja stepen', ideologija i kar'era v Ukraine i Moldove. *Vil'njus: EGU*. 376 s.

8. Martynjuk I., Soboleva N. (2006). Akademicheskaja nauka v obshhestvennom mnenii i v ocenkah jekspertov. *Sociologija: teorija, metody, marketing*. №1. S.134–152.

9. Petrushyna T. (2017). Public views on science in Ukraine. *Ukrayins`ke suspil`stvo: monitory`ng social`ny`x zmin*. №4 (18). S. 384–399.

10. Petrushy`na T. (2015). Stan i rol` nauky` v ukrayins`komu suspil`stvi za ocinkamy` gromadyan. *Ukrayins`ke suspil`stvo: monitory`ng social`ny`x zmin*. №2(16). S. 418–428.

11. Oksamy`tna S., Stukalo S. (2012). Presty`zh profesij ta zanyat` u social`nomu prostori mista. *Ukrayins`ke suspil`stvo 1999–2012. Stan ta dy`namika zmin. Sociologichny`j monitory`ng*. Ky`yiv: Insty`tut sociologiyi NAN Ukrayiny`. S. 429–435.

12. Stukalo S., Oksamy`tna S. (2013). Dy`namika presty`zhnosti profesij i zanyat` v ukrayins`komu suspil`stvi. *Social`ni vy`miry` suspil`stva*. №5(16). S.392–406.

13. Kohler R. (1990). The Ph.D. machine: building on the collegiate base. *Isis*. Issue 81. Pp. 639–662.

14. Naukova ta innovacijna diyal`nist` v Ukrayini. (2017). *Staty`sty`chny`j zbirny`k*. Ky`yiv: Derzhavna sluzhba staty`sty`ky` Ukrayiny`. 140 с.

15. Collins R. (2019). *The credential society: a historical sociology of education and stratification*. New York: Columbia University Press. 328 p.

16. Baudrillard J. (1998). *The consumer society: myths and structures*. London: Sage Publications. 208 p. <https://doi.org/10.4135/9781526401502>

### **Osin V. Consumption of academic degrees in Ukrainian political science**

*The article describes the (new) patterns of obtaining PhD and/or doctoral in political science by applicants from outside the higher education system during 1999-2022. The work is carried out within the theoretical framework of politics of political science aimed at describing the impact of political regime on the institutionalization of the discipline and the features of its knowledge. The hypothesis is that neopatrimonial science, regime and credentialism (the general tendency of modern societies to provide formal evidence of competence) have led to the consumption of academic degrees in Ukraine. The empirical basis is 1,735 PhD*

*theses in political science, of which 428 (24.66%) were defended by applicants outside the Academy. The main achievement of the article is the verification of the thesis that the consumption of academic degrees is a socially and politically selective process, where the initial pattern is set by reference groups of top officials. Within neopatrimonial science, obtaining an academic degree is considered as a manifestation of the success in inter- and intra-elite competition at the regional and/or central levels. Accordingly, the processes of status differentiation are limited to groups close to power which are distinguished by their ability to control the administrative means of accumulating academic capital and thus obtaining prebendal income. This pattern is subsequently copied and reproduced by lower ranks. Despite the significant symbolic component of the academic degree, the reproduction of the pattern is associated with (economically) favorable conditions that determine the transfer of academic regalia from the category of luxury items to consumer goods. The process itself has its own peculiar features for different groups of applicants from outside the Academy, where the position and rank of the applicant, the regional structure of the political regime, and gender are significant.*

**Keywords:** *neopatrimonial science, academic degree, political science, consumption, credentialism*